

УДК 347.92:347.129

В.В. Кубинець

РОЗСУД У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Реформа судової системи та процесуального законодавства, що здійснюється в Україні протягом останніх років, головним чином спрямована на удосконалення судочинства та приведення українського правосуддя у відповідність до «західних стандартів», визначених у таких принципах, як диспозитивність, змагальність сторін тощо.

Одним з аспектів цієї важливої проблеми у цивільному процесуальному праві є розгляд такого вагомого правового явища, як розсуд. На сьогоднішній день лише окремі питання, так чи інакше пов'язані з розсудом у праві, порушувалися такими науковцями, як В.О. Аболонін, О. Бобровник, О.В. Колісник, А.В. Юдін та ін.

Одним з головних чинників цивільного судочинства є його диспозитивність. Зокрема, статтею 11 ЦПК України передбачено, що особа, яка бере участь у справі, розпоряджається своїми правами щодо предмета спору на власний розсуд. Крім того, суд розглядає цивільні справи не інакше як за зверненням фізичних чи юридичних осіб.

Диспозитивність у даному разі визначається як можливість суб'єктів самостійно упорядковувати (регулювати) свої відносини. Суд розглядає цивільні справи тільки за зверненням фізичних чи юридичних осіб, поданих відповідно до Кодексу, і в межах заявлених ними вимог та на підставі доказів, поданих сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі. Тобто сторонам належать важливі диспозитивні права, розпоряджаючись якими вони відкривають процес, впливають на цей процес і можуть змінювати його рух і спрямованість. Цими можливостями сторони розпоряджаються на свій розсуд. Диспозитивність цивільного процесу визначається диспозитивністю цивільного права, що засвідчує певну автономність суб'єктів спірних матеріальних правовідносин.

Кожна особа, яка бере участь у справі, розпоряджається своїми правами щодо предмета спору на власний розсуд. Розвиваючи дану правову норму, у статті 31 ЦПК України законодавець зазначає, що позивач має право протягом усього часу розгляду справи змінити підставу або предмет позову, збільшити або зменшити розмір позовних вимог, відмовитися від позову, а відповідач має право визнати позов повністю або частково, пред'явити зустрічний позов. Це має особливе правове значення для справи. Відмова від позову – диспозитивне право позивача, яке означає, що позивач відмовився від своєї матеріально-правової вимоги до відповідача, а значить, і від продовження процесу. При цьому відмова від позову можлива як у суді першої та другої інстанції, так і в касаційній інстанції. Відмова від позову, по суті, можлива й у виконавчому провадженні, коли стягувач відмовляється від стягнення.

Визнання позову – диспозитивне право відповідача, яке означає, що він визнає вимоги до нього позивача. Визнання позову може бути як повним, так і частковим.

Також сторони можуть укласти мирову угоду на будь-якій стадії процесу, що можна визначити як двостороннє диспозитивне право.

Одним з важливих моментів цивільного процесуального законодавства є інститут відводу суду як право осіб, які беруть участь у справі, на можливість відводу суддів. За наявності підстав, названих у статті 20 ЦПК України, особливо цікавою є ч. 4 цієї правової норми, а саме: «якщо є інші обставини, які викликають сумнів в об'єктивності та неупередженості судді». У даному разі законодавець відсторонюється від чіткого врегулювання цього питання, надаючи сторонам процесу можливість самостійно з урахуванням обставин вирішити це питання на власний розсуд.

Передбачений ЦПК України інститут відводу суду, що слухає справу, є важливим процесуальним засобом забезпечення неупередженого й об'єктивного судочинства. Однак ефективність реалізації його норм залишається доволі низькою через недосконалість законодавчої техніки, внаслідок чого цей інститут не гарантує додержання основних принципів відправлення правосуддя – неупередженості й об'єктивності суду. Неправильний підхід до відводу суду є тим чинником, який може спричинити прийняття неправомірного рішення [1, с. 63].

Для ефективного захисту своїх прав у суді сторона, третя особа, особа яка відповідно до закону захищає права, свободи чи інтереси інших осіб, а також заявники та інші заінтересовані особи у справах окремого провадження (крім справ про усиновлення) можуть брати участь у цивільній справі особисто або через представника. Особиста участь у справі особи не позбавляє її права мати в цій справі представника. Таким чином, стаття 38 ЦПК України повністю збігається з положенням статті 59 Конституції України, яка передбачає, що кожен має права на правову допомогу та є вільним у виборі захисника своїх прав.

Зазначена правова норма надає сторонам цивільного процесу самостійно визначати спосіб захисту своїх прав у суді. Це є важливим моментом, оскільки така правова норма відкриває можливість доручити ведення своїх справ адвокатам та іншим особам і укладати з ними договори про надання правової допомоги та представництво у суді або здійснювати захист своїх прав самостійно, що безперечно є проявом диспозитивності.

Звертаючись до суду, позивач намагається захистити свої права, які, на його думку, були порушені іншою особою (відповідачем), але на практиці доволі часто виникають ситуації, коли спірні матеріальні відносини сторін зачіпають інтереси інших осіб, зокрема в даному разі йдеться про третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору. Стаття 34 ЦПК України зазначає, що треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, можуть вступати у справу до закінчення судового розгляду, пред'явивши позов до однієї чи обох сторін. Аналізуючи цю правову норму, можна зазначити таке: треті особи, які вступають у процес із самостійними вимогами, діють добровільно, і їх не можливо притягнути до участі у справі всупереч їхній волі. Крім того, такі особи можуть вступати у процес до постановлення судом рішення. Фактично вони можуть вступати у процес до видалення суду в нарадчу кімнату. Нарешті, треті

особи, які вступають у процес із самостійними вимогами, користуються всіма права та несуть всі обов'язки позивача.

Характерною особливістю у справах позовного провадження є юридична заінтересованість осіб, які беруть участь у справі. Одним з важливих моментів є визначення ціни позову. Звернувшись з позовом до суду, позивач намагається компенсувати завдані йому збитки з боку відповідача. Стаття 80 ЦПК України відмічає, що в позовах про стягнення грошових коштів ціна позову визначається сумою, яка стягується. Положення цієї правової норми свідчить про те, що законодавець не встановлює мінімальних чи граничних розмірів ціни позову. Зрозуміло, що врахувати всі життєві обставини неможливо, кожна справа, яка розглядається у суді, є, якщо так можна висловитися, «особливою». Інша річ, коли визначена позивачем ціна вочевидь не відповідає дійсній вартості спірного майна або ж коли на момент пред'явлення позову встановити точну ціну позову неможливо, або ж коли є зловживання правом з боку відповідача, зокрема навмисне затягування вирішення справи, що робить реальний розмір ціни позову знеціненим. Але про це трохи пізніше.

З метою прискореного вирішення справи та в разі, якщо сторони знайдуть спільну мову, вони можуть укласти мирову угоду. Згідно із статтею 175 ЦПК України мирова угода укладається сторонами з метою врегулювання спору на основі взаємних поступок і може стосуватися лише прав та обов'язків сторін та предмета позову.

Наведена стаття є ще одним прикладом диспозитивного характеру цивільного процесуального законодавства. Сторони, якщо вони дійшли згоди, можуть на власний розсуд укласти мирову угоду або ж продовжити розгляд справи. Укладення мирової угоди можливо практично на будь-якій стадії процесу, що дає можливість сторонам реально оцінити ситуацію для себе та прийняти відповідне рішення.

Не завжди рішення суду першої інстанції задовольняє сторони, тому стаття 292 ЦПК України передбачає можливість сторонам та іншим особам, які беруть участь у справі, а також особам, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права та обов'язки, мати право оскаржити в апеляційному порядку рішення суду першої інстанції повністю або частково. Зазначена правова норма визначає обсяг оскарження: рішення може бути оскаржено повністю або частково. Вказана стаття передбачає: а) можливість сторін звернутися до апеляційного суду за власним бажанням; б) можливість оскарження рішення суду першої інстанції повністю або частково на власний вибір.

Таке саме положення стосується права на касаційне оскарження. Зокрема, стаття 324 ЦПК України передбачає, що сторони та інші особи, які беруть участь у справі, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права та обов'язки, мають право оскаржити у касаційному порядку рішення й ухвали суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку, а також рішення й ухвали апеляційного суду. Це також є правом осіб, а не їх обов'язком.

Особливістю касаційного провадження є те, що в касаційній інстанції не застосовуються правила про передачу спорів на вирішення третейського суду,

про зміну підстав і предмета позову, збільшення розміру позовних вимог, про пред'явлення зустрічного позову тощо.

Інша частина питання полягає у втіленні моралі за допомогою морально-правових обов'язків сторін добросовісно використовувати свої суб'єктивні права в процесі захисту своїх прав у суді. Протилежні сторони намагаються запевнити суд саме у своїй правоті та вплинути на прийняття вигідного для себе рішення [2, с. 6].

Недотримання морально-правових обов'язків добросовісного здійснення процесуальних прав, контроль за дотриманням якого покладено на суд, є причиною зловживання правом на судовий захист.

Концептуальне розуміння даної категорії у цивільному процесуальному праві пов'язано з розкриттям ряду аспектів указанного поняття. Відносно цивільного судочинства категорія “добросовісність” може бути використана в декількох значеннях: 1) як морально-юридична категорія; 2) як умова здійснення суб'єктивного цивільного процесуального права; 3) як презумпція цивільного процесуального права; 4) як цивільний процесуальний обов'язок; 5) як юридична заборона зловживати процесуальними правами [3, с. 106].

Частина 3 статті 27 ЦПК України наголошує на тому, що особи, які беруть участь у справі, зобов'язані добросовісно здійснювати свої процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки. Добросовісність виступає як умова здійснення суб'єктивного цивільного процесуального права. Добросовісність як умова права реалізації охоплює два важливих моменти: інтелектуальний та вольовий.

Інтелектуальна сторона добросовісності характеризує суб'єктивну (психічну) складову діяльності та намір особи. Інтелектуальний момент добросовісності під цим вбачає здійснення права згідно з внутрішнім переконанням в існуванні певних фактів та наявності суб'єктивних прав.

Вольова сторона добросовісності відображає процес перетворення внутрішніх настанов особи в здійснюваних нею процесуальних діях, при цьому добросовісність втілює адекватність здійснюваних дій (вольової сторони) напрацьованим настановам (інтелектуальній стороні).

Чинне цивільне процесуальне законодавство України не встановлює презумпції добросовісності учасників цивільних процесуальних правовідносин. Законодавець, використовуючи термін «добросовісність» у ч. 3 статті 27 ЦПК України, має на увазі процесуальний обов'язок осіб, які беруть участь у справі.

Добросовісність як юридична заборона зловживання процесуальними правами передбачає заборону зловживати своїми процесуальними правами. Питання про наявність у діях особи ознаків зловживання процесуальними правами виникає в разі порушення нею нормативного припису.

У сучасних умовах питання про зловживання правами у нормах цивільного процесуального права відсутнє. Одним з найбільш поширених видів зловживання процесуальними правами є зловживання на правовий захист у суді. Так, суд не має права відмовити розглянути заяву громадянина навіть у тому разі, коли вона не має у своєму змісті правових підстав.

Затягування процесу розгляду справи є ще одним різновидом зловживання процесуальними правами. Деякі вчені пропонують шляхи затягування процесу розгляду справи, впливу на свідків тощо і таким чином досягнення бажаного результату – зменшення або звільнення від відповідальності [4, с. 213].

На думку О. Бобровника, у тих випадках, коли відповідач штучно затягує остаточне вирішення справи, до нього мають застосовуватися такі процесуальні заходи: відхилення апеляційної та касаційної скарг. Цей процесуальний захід має супроводжуватися й додатковими процесуальними заходами, що полягають у відшкодуванні завданої шкоди через зловживання процесуальними правами. Маються на увазі ті випадки, коли безспірну заборгованість боржник намагається представити спірною, а також має намір «відстрочити» термін її виконання [5, с. 27].

У сучасній судовій практиці досить часто виникає ситуація, коли справа в судах різних інстанцій може розглядатися протягом декількох років, поки не буде винесено остаточне рішення у справі, що не може не викликати занепокоєння. Розуміючи це, відповідач може пропонувати позивачеві зменшити розмір позовних вимог у декілька раз лише тому, що в судовому порядку така справа може розглядатися доволі довго. Також одним з негативних проявів затягування розгляду цивільної справи є те, що позивач при зверненні до суду першої інстанції фіксує вартість позову, але на момент остаточного вирішення справи реальна сума відшкодування може не відповідати розміру завданої невиконанням зобов'язання шкоди (інфляційні процеси в країні).

Підсумовуючи вищезазначене, можна зробити такий висновок: в умовах реформування українського законодавства законодавець, з одного боку, послаблює роль суду в самому цивільному процесі на користь диспозитивності та змагальності сторін, надаючи їм можливість використовувати широкий набір процесуальних прав для захисту своїх суб'єктивних прав, з іншого боку, посилює позицію суду при здійсненні ним правозастосувальної функції для запобігання виникненню такого негативного явища, як зловживання сторони цивільного процесу своїми суб'єктивними правами.

Література

1. Колісник О.В. Інститут відводу суду як гарантія відправлення належного судочинства // Проблеми законності. – 2008. – Вип. 95 С. 63-68.
2. Аболонин В.О. К вопросу о морали, нравственности и воспитательной роли суда в гражданском процессе // Арбитражный и гражданский процесс. – 2008. – № 4. – С. 4-7.
3. Юдин А.А. Категория “добросовестность” в гражданском процессуальном праве // Університетські наукові записки. – 2007. – № 1 (21). – С. 104-113.
4. Кравчук В.М. Стратегія і тактика цивільного процесу. Практичний посібник. – К.: Атіка, 2002. – 352 с.
5. Бобровник О. Зловживання процесуальними правами в цивільному процесі // Право України. – 2008. – № 7. – С. 27-29.